

Spis treści

Dominanty tematyczne InNości w dyskursach literackich i kulturowych po 1989 roku

Redakcja naukowa:

Ludmiła Mnich

Oksana Blashkiv

Walentyna Krupowies

Redakcja naukowa monografii:

dr hab. Ludmiła Mnich, prof. uczelni / ORCID: 0000-0002-1679-0479

dr Oksana Blashkiv / ORCID: 0000-0002-3607-9895

dr Walentyna Krupowies / ORCID: 0000-0003-1013-7708

Uniwersytet w Siedlcach, Wydział Nauk Humanistycznych
Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa

Recenzje naukowe:

prof. dr hab. Yaroslav Polishchuk

Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

dr hab. Magdalena Dąbrowska

Uniwersytet Warszawski

dr Anna Bendrat

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Na okładce: Zdjęcie z wernisażu obrazów Marcina Sutryka

Komitet Wydawniczy:

Katarzyna Antosik, Andrzej Barczak, Jolanta Brodowska-Szewczuk, Janina Florczykiewicz (przewodnicząca), Arkadiusz Indraszczyk, Beata Jakubik, Stanisław Jarmoszko, Bartosz Michalczyk, Katarzyna Mroczyńska, Agnieszka Prusińska, Sławomir Sobieraj, Jacek Sosnowski, Maria Starnawska, Ewa Wójcik

Żaden fragment tej publikacji nie może być reprodukowany, umieszczany w systemach przechowywania informacji lub przekazywany w jakiejkolwiek formie – elektronicznej, mechanicznej, fotokopii czy innych reprodukcji – bez zgody posiadacza praw autorskich.

© Copyright by Uniwersytet w Siedlcach, Siedlce 2024

ISBN 978-83-67922-72-2

eISBN 978-83-67922-73-9

Wydawnictwo
Naukowe
UwS

www.wydawnictwo-naukowe.uws.edu.pl

08-110 Siedlce, ul. Żytnia 17/19, tel. 25 643 15 20

Ark. wyd. 9.1. Ark. druk. 10.8

Projekt okładki, druk i oprawa: Volumina.pl

Spis treści

Słowo wstępne	5
Merritt Moseley	7
Oksana Zabuzhko's <i>Minimal</i> , Marginal Academic Novel	
Альона Тичініна	21
Діалог з іншим крізь призму екзистенційного досвіду автора у сучасній українській поезії (Сергій Жадан <i>Життя Марії</i>)	
Ірина Яковенко	45
Пограниччя та лімінальність у сучасній українській драматургії про Чорнобильську зону	
Анна Гайдаш	62
Художні репрезентації старіння у повістях Софії Андрухович	
Switłana Hajduk	77
Дискурс травми й мотив недуги в романі Марії Матіос <i>Солодка Даруся</i>	
Natalia Kaźmierczak	92
Художественное осмысление иной телесной реальности в романе Дмитрия Липскерова <i>Пространство Готлиба</i>	
Walentyna Krupowies	101
Inny w przestrzeni Europy Środkowo-Wschodniej. Postać Moliwdy w <i>Księgach Jakubowych</i> Olgi Tokarczuk	
Kristina Vorontsova	113
Spotkania z Innością w cyklu opowiadań Maxa Freia <i>Bajki nowego Helheim</i>	
Michaela Pešková, Vratislav Karpíšek	125
The categorial system of linguistic means of evaluating the "other" in a literary text	
Anastasiia Buhrii	143
Metamorphoses of identity: exploring migration and hybridity in Salman Rushdie's <i>Two Years, Eight Months and Twenty-Eight Nights</i>	
Jurate Radaviciute	152
The Otherness of Self in the Portrayal of Brother in Rushdie's <i>Quichotte</i>	
Marcin Sutryk	165
Autoportret z bananem. Ja jako inny	

ХУДОЖНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СТАРІННЯ У ПОВІСТЯХ СОФІЇ АНДРУХОВИЧ

REPRESENTATIONS OF AGING IN THE NOVELLAS BY SOFIA ANDRUKHOVYCH

Abstract: The article is devoted to the study of old age based on two novellas by Sofia Andrukhovych, which are interpreted as an attempt to minimize, if not subvert, the negative context associated with late adulthood. Both novellas are characterized by an imagery of family continuity that creates the impression of a family saga, which is unique for short prose. In the novella *Old People* (2005), semantic markers of the code of aging are receiving pleasure, topos of the road, and the protective mechanism of narrating. The structural marker of the code of aging is narrative polyphony. The subject line is interrupted by short imbedded stories narrated by Marta which, while interrupting the progress of the plot in the present tense, enrich it at the same time. In contrast to *Old People*, in *Summer of Milena* (2002) the author builds the protagonist's entire life from birth to death, thus forming a narrative linearity. The code of aging in *Summer of Milena* is reinforced by fairy-taleish modus. Andrukhovych undermines ageist stereotypes and sexual taboos surrounding female late adulthood in the characters of Marta, Cecilia, and others.

Keywords: Sofia Andrukhovych, late adulthood, code of aging, pleasure, imbedded stories, narrative polyphony, intergenerational relationships

Рефлексії щодо літнього віку, процесів старіння і збільшення тривалості життя людини наповнюють сучасну літературу, українську в тому числі. Вивчення старіння і репрезентації старшого віку долають бар'єр Іншості, який формує ейджистській світогляд у суспільстві. У битві із дискримінацією віку одним із дієвих інструментів є феміністичне гасло: приватне – це політичне. У прагненні розблокувати потенціал геронтогенезу і знизити рівень ейджизму Карні і Грей розробили теоретичну модель, двома елементами якої є альтернативи активному старінню і соціалізація¹, що використовують авторки

¹ G.M. Carney, M. Gray, *Unmasking the 'elderly mystique': Why it is time to make the personal political in ageing research*, "Journal of Aging Studies" 2015, p. 126.

художніх творів. Експертка з літературознавчої геронтології Грамсгаммер-Голь зазначає стосовно художніх репрезентацій старіння в слов'янському письменстві:

[...] образи старості та старіння сильно зумовлені їхнім відповідним історичним та культурним середовищем: вони можуть значно відрізнятися залежно від часу та місця. У будь-якому випадку вік функціонує як потужний маркер відмінностей і як конститутивний елемент соціальних відносин та особистої ідентичності².

Вивчаючи старість з перспективи екзистенціалізму в літературі на рубежі тисячоліть, А. Чижак порушує питання деміфологізації репрезентацій літнього віку, зокрема в контексті категорії „[...] достовірності як самого досвіду, так і можливості його літературної передачі”³. Додамо, що важливим дослідженням гендерного аспекту самотності і незатребуваності геронтогенезу в діяхронії та синхронії є праця *Зображення жіночої старості в літературі та мистецтві*, в якій представлені „рефлексії жіночого досвіду та дорослішання по відношенню до власної старості”⁴. Адепти літературознавчої антропології уточнюють, що „[...] в українській літературі домінантний погляд на літніх людей як носіїв мудрості, головних репрезентантів неперервності роду зумовлений конструктивними інтенціями реабілітації національної ідентичності та пропрацювання травматичного досвіду”⁵. Про виклики пізньої зрілості, яка здебільшого сприймається як Інший світ, пишуть В. Лис *Століття Якова*, М. Лаюк *Баборня*, М. Дочинець у *Світовані і Вічнику*, а також інші українські автори. Оприявнює код старіння і Софія Андрухович у повістях *Старі люди* (2005) і *Літо Мілени* (2002)⁶, який складається як тематично з сюжетів про перебіг пізньої зрілості і відповідно персонажів літнього віку, так і композиційно з особливостей художньої архітекτονіки короткої прози письменниці і обраних нею наративних стратегій.

² D. Gramshammer-Hohl, *Aging Research and Slavic Studies (Introduction)*, “Aging in Slavic Literatures: Essays in Literary Gerontology” 2017, p. 14.

³ A. Czyżak, *Na starość. Szkice o literaturze przełomu tysiącleci*, Poznań 2011, s. 6.

⁴ M. Modrak, *Obraz kobiecej starości w literaturze i sztuce*, Poznań 2015, s. 13.

⁵ O. Bashkyrova et al., *The Archetype of the Wise Old Man in Modern Ukrainian Prose: A Diachronic Perspective*, “Slavia Centralis” 2021, p. 222.

⁶ Обидві повісті, які цитуються у статті, надруковані у збірці: С. Андрухович, *Старі люди*, Івано-Франківськ 2008.

З одного боку, процеси глобалізації сучасного світу загострюють певні суспільні і культурні моделі, зокрема культ молодості й знецінення старості, витісняючи літніх людей з площини соціальних практик, що призводить до різкого послаблення зв'язків поколінь. Неймовірно стрімке поширення знань серед молоді в комплексі з високими темпами технізації й соціальних новацій руйнує стійку асоціацію між старістю і авторитетом, підмінюючи її образом старості як життєвої фази, гідної лише гіркого презирства. З іншого боку, глобалізаційні порухи і пропонують варіанти рішень, які також закорінені в розвитку людства. Так, амбівалентність образу старого сягає корінням в історію примітивних суспільств, де літня людина сприймалася як „інший” з різнополюсними трактуваннями – з одного боку, як надприродна сутність, яка викликала священний страх і забезпечувала містичний зв'язок з пращурами, з другого – як суттєва перешкода динамічного поступу спільноти й обтяжлива завада, якої необхідно позбутися. У суспільствах з розвиненою культурою літні люди символізували безперервність їх історії і стабільність соціокультурних цінностей. У своїх повістях Софія Андрухович змінює ставлення зневаги до пізньої зрілості на захоплення літнім віком, які репрезентують більшість її літніх персонажів. Своїм задоволенням від життя вони підривають стереотип непомітності і невидимості літніх людей, яких часто ігнорують молодші покоління, що формує привабливу картину пізньої зрілості, часто позбавлену страху перед старістю і смертю.

З погляду конструювання образів літніх персонажів у повістях Андрухович важливою є розвідка Б. Ваксман (1990) „Від домашнього вогнища на відкриту дорогу: феміністичне вивчення старіння у сучасній літературі”, в якій дослідниця постулює формування нового жанрового утворення в англomовній жіночій літературі. Жанр Reifungsroman або „роман зрілості”, що до певної міри продовжує традиції Bildungsroman („роману становлення”), підриває негативні репрезентації літньої жінки і процесів старіння в текстах культури, прагнучи докорінних змін у суспільстві, яке й породило такі стереотипи⁷. Одним із питань у роботі Ваксман є наслідки збільшення літнього населення у

⁷ B. Waxman, *From the Hearth to the Open Road: a feminist study of aging in contemporary literature*, New York 1990, p. 2.

світі на життя молодших поколінь⁸. Відповіді на це питання дослідниця знаходить у публіцистиці і художніх творах „нового літературного дискурсу старіння”⁹. Метафора відкритого шляху, заявленого у назві дослідження, фокусує увагу на змінах та розвитку старих протагоністів прозових творів, яким раніше відводилися другорядні стереотипні ролі. І у новелах *Старі люди* і *Літо Мілени* літні жіночі персонажі (Марта і Цецилія) подорожують з насолодою, не замислюючись про обов’язкове повернення до домашнього вогнища, хоча зрештою всі повертаються.

Вивчаючи репрезентації старості, зокрема тілесні практики, у пізній творчості Еріки Йонг за допомогою феміністичної оптики і гендерології, Стонсікайте вбачає альтернативні, відмінні від моделей успішного старіння, погляди на фемінність і сексуальність у літньому віці, що уможливорює з’яву нових наративів старіння в сучасній літературі. Дослідниця доводить, що тексти американської письменниці трансформують „наратив занепаду” в образній системі літніх жіночих персонажів, представниць покоління бебі-буму США, завдяки зображенням того, як „з віком жінки можуть відчувати більше свободи та почуття розкутих бажань, які допомагають розширити їхні уявлення про сексуальність до такого рівня, коли стать сама по собі стає неважливою”¹⁰. Свідчення деконструкції гендерно обумовлених соціальних і культурних відносин у творах канонічної авторки доводять важливість дискурсу старіння і потребу у нових формах самовираження.

Водночас існує небезпека оптимістичного потрактування старості, яке унормовує незалежного, сексуально активного і продуктивного суб’єкта, і підриває (виступає проти) не соціально і культурно обумовлену дискримінацію літнього віку, а власне природній процес старіння¹¹. На перший погляд, подибуємо варіації „успішного” й „активного старіння” у повістях збірки, переважно у системі літніх жіночих персонажів; за уважнішого ж розгляду, авторка *Старих людей* не уникає і „дискурсу занепаду” і приреченості останньої фази онтогенезу, притаманні традиційній, ейджистській риторичі. Так, крім

⁸ Ibidem, p. 3.

⁹ Ibidem, p. 7.

¹⁰ I. Stončikaitė, *Age, Gender and Feminism: Addressing the Gap from Literary and Cultural Perspectives*, „Gender a výzkum / Gender and Research” 2021, p. 72.

¹¹ K. Sako, M. Oró-Piqueras, *Successful ageing and the spectre of the fourth age in the Netflix TV series Grace and Frankie*, „Journal of Aging Studies” 2023, p. 2.

смертельного захворювання, заявленого в експозиції твору, головна героїня Марта занедужала через ангіну. З одного боку, вона переборює затяжну інфекцію. При цьому лікування і одужання сповнені оптимізму і домашнього затишку. З іншого боку, відкритий фінал повісті, в якому питання неназваного, але летального стану головної героїні, залишається нез'ясованим, служить евфемізмом для позначення смерті: чотири персонажі й пес сидітимуть над жовтим озером, яке збереже їхні віддзеркалення. Авторка використовує майбутній час, формуючи неперервність людського досвіду і надії на існування життя у далеких прийдешніх поколіннях. Зауважу, що поміщення в один синонімічний ряд старих людей, цуценят, дерев і зірок нівелює певним чином Іншість персонажів повісті, що так чітко простежується крізь наративну перспективу Луки, який узагальнює решту другорядних персонажів як типових представників пізньої зрілості дещо сіро і зневажливо у порівнянні з Мартою, яка часто порівнюється з дівчинкою. Представлений в експозиції повісті зворотній облік часу, залишений Марті, фіксує лише дні 102-й, 101-й, 97-й і 9-й, і завершується нескінченністю людського буття через різні варіанти розвитку сюжетної лінії і позачасовістю останньої картини. Минуле, обов'язковий складник теперішнього часу, так само, як і майбутнє, формують одне ціле, плинне і застигле водночас.

Сюжетна лінія повісті *Старі люди* експонується шостим за рахунком весіллям баби і діда Луки, художника і фотографа, одного з трьох гомодієгетичних оповідачів твору. Код старіння повісті представлений тематично низкою різних літніх персонажів, як привабливих, так і відразливих¹², а також перебігом останніх місяців життя літньої Марти. Зведена сестра бабці Луки, Марта і є головною героїнею повісті. Зустрівшись на весіллі, Лука вирушає з нею в незаплановану подорож Україною. Дія триває осінь і зиму, починаюся з 28 вересня. Фінал твору розчиняється у міжсезон'ї, позачасовій реальності світу повісті Андрухович.

Код старіння формується реалізацією прагнення головних персонажів жити сьогоднішнім днем, яке авторка підсилює спостереженням протагоністки: „Людина змалку вже має звичку ніяк не реагувати на свою приреченість. Чим далі, тим більше не

¹² Ibidem, с. 52, 54.

реагувати"¹³, що в сукупності із більшістю літніх персонажів твору формує необхідну для сучасного українського суспільства рефлексію щодо пізньої зрілості, яка має обговорюватися на всіх етапах людського онтогенезу, починаючи з дитинства. Вхідження у старіння, яке переживає головна героїня *Старих людей*, є водночас „загально-людським станом та особистісним суб'єктивним досвідом"¹⁴. Для Марти одним із дієвих засобів подолання викликів є активна робота з власними спогадами, що суголосно геронтологічному інструменту „перегляду життя” (розробленого Р. Батлером), який „передбачає свідоме і вичерпне занурення літньої людини у минуле з метою віднайдення душевної рівноваги (пацієнти почувають себе краще стосовно колишніх помилок, якщо вони сприймають їх більш поблажливо)”¹⁵. Марта також пропонує: „Інший спосіб витримувати старість – не думати про неї [...] Так робили мої дідо і бабця. Відколи я себе пам'ятаю, вони працювали, не озираючись навколо, метушилися, допомагали всім підряд, не даючи собі можливості навіть подумати про щось”¹⁶. Згадка літньої Марти про власних діда і бабцю є важливим двошаровим компонентом коду старіння у повісті: по-перше, протагоністка встановлює неперервність поколінь. Отже, вона не самотня у своїй пізній зрілості і для неї є родинний приклад, який служить Марті і підтримкою, і моделлю для наслідування. По-друге, старість Мартиних предків демонструє активну стратегію старіння як один із дієвих засобів гармонійного існування у літньому віці¹⁷. Водночас головна героїня повісті суперечить своєму попередньому висловлюванню, наводячи за приклад свою тітку, яка постійно думала про старість і смерть, долаючи в такий спосіб страх перед конечністю буття. Поєднання суперечливих позицій робить код старіння більш складним, ненормованим і гетерогенним.

Наступним компонентом коду старіння в повісті є сексуальність головної героїні, свободної і впевненої у собі літньої жінки, яка знає, що є бажаною. У відвертості частотних зображень інтимного досвіду¹⁸

¹³ Ibidem, с. 39.

¹⁴ М. Нерworth, *Stories of Ageing*, Buckingham 2000, р. 1.

¹⁵ А.Гайдаш, *Дискурс старіння у драматургії США: проблемне поле, семантика, поетика*, Дніпро 2019, с. 38.

¹⁶ С. Андрухович, *Старі люди...*, *op. cit.*, с. 55.

¹⁷ А.Гайдаш, *Дискурс старіння...*, *op. cit.*, с. 26.

¹⁸ Ibidem, с. 47, 49, 50, 61-62, 64.

відчувається потужний зв'язок із літературою станіславського феномену. Додамо, що Андрухович інтенсифікує цей мотивний блок оповіді дихотомією літня жінка/молодий чоловік, в якій відсутнє загострення вікових відмінностей, власне, і будь-яких інших відмінностей також:

[...] вони жили разом, як брат і сестра, син і матір, як друзі, коханці, як жінка і чоловік, як кіт і пес, як дві краплі води, як Папуа і Нова Гвінея, як кров з молоком, чай з цитриною, salt'n'pepper, rock'n'roll, head & shoulders, як альфа й омега, старість і молодість, правда і кривда, як він і вона¹⁹.

Різновікові стосунки Луки і Марти реалізовані в тексті за допомогою задоволення на чуттєвому і духовному рівнях.

Тоді як стосунки молодої жінки і старшого чоловіка нікого не дивують ані в суспільному житті, ані в художніх творах, Андрухович показує пару, в якій інтимні стосунки пов'язують літню жінку і юнака з пристойною різницею у віці. Починаючи зі С. Зонтаг і до Дж. Кінг, ретельно вивчається несхвалення і дискримінація щодо різновікових пар, особливо у стосунках зі старшою жінкою і молодшим чоловіком, з боку громадської думки. Викриваючи подвійні стандарти старіння у західному суспільстві, Зонтаг переконана, що „Чим більша різниця у віці між партнерами в парі, тим очевидніше упередження щодо жінок”²⁰. Вважаючи таке ставлення з боку суспільства моральним неоколоніалізмом, письменниця засуджує те, що:

Жінки не повинні бути „потентними”. Шлюб між старою жінкою та молодим чоловіком руйнує основне правило стосунків між двома статями, а саме: якою б не була зовнішність, чоловіки залишаються домінуючими. Їхні претензії на першому місці²¹.

Вихід з такого становища Зонтаг вбачає у стверджуванні літніми жінками власного віку, не соромлячись його, а насолоджуючись роками пізньої зрілості, у тому числі і його еротичною складовою. Згадувана вище Барбара Ваксман доводить, що в культурі кінця ХХ ст., зокрема

¹⁹ Ibidem, с. 40.

²⁰ S. Sontag, *The Double Standard of Aging*, "Saturday Review of the Society" 1972, Sr/September 23, p. 37.

²¹ Ibidem.

журналістиці, літній вік стає для жіноцтва „[...] часом відкриттів, емансипації і пригод, які пропонують жінкам можливість утворювати нові зв'язки [...]”²². А у проаналізованих романах Ваксман вбачає спільний знаменник у розмиванні кордонів між молодістю і старістю, реальністю і фантазією, Самістю і Іншістю, цілісністю і фрагментацією, а також інтелектуальним піднесенням і згасанням²³. Старші героїні *Reifungsroman* діляться з читачами досвідом нового кохання у пізній зрілості, „відчуттям п'яної свободи і відродженої гордості за себе”²⁴. Таким само є і геронтопортрет Марти, яка закохується у молодого Луку і сама стає об'єктом його палкого захоплення. Принагідно наведемо висновки Дж. Кінг після ретельного прочитання повісті Доріс Лессінг *Бабусі* (2003), в основі якої лежать любовні відносини старшої жінки і молодшого чоловіка: британській письменниці вдалося подолати ейджизм у відтворенні сексуальності літньої жінки, „стверджуючи як вигоди непомітності, так і продовження існування сексуального бажання (головної героїні – А.Г.), що пропонує низку потужних сценаріїв старіння із середини жіночої суб'єктивності”²⁵.

Таким чином, спостерігаємо, як трансформації суспільної свідомості другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. позитивно позначилися на репрезентаціях літніх жінок у художній літературі. Наведемо принагідно рефлексію Марії Ревакович про взаємодію головних персонажів *Старих людей*:

[...] вона нав'язує йому свою волю, але так, що врешті-решт він приймає її як свою власну і не може уявити, щоб це було інакше. Більш поширені в реальному житті стосунки „sugar daddy” тут перевертаються з ніг на голову, щоб стати казковою „sugar mammy”. Андрухович наділяє своїх жіночих персонажів силою, але, в ідеалі, у цьому вигаданому світі чоловік і жінка, рівні та розуміючі, прагнуть жити в гармонії, любити одне одного, поки смерть не розлучить їх²⁶.

²² B. Waxman, *From the Hearth...*, op. cit., p. 11.

²³ Ibidem, p. 17.

²⁴ Ibidem, p. 21.

²⁵ J. King, *Discourses of Ageing in Fiction and Feminism: The Invisible Woman*, New York 2013, p. 165.

²⁶ M. Rewakowicz, *Ukraine's Quest for Identity: Embracing Cultural Hybridity in Literary Imagination, 1991–2011*, Lanham 2018, p. 123.

Водночас порівняння Лукою Марти з молодою жінкою²⁷ та дитиною²⁸ сигналізують про зворотну стереотипізацію, що знецінює досягнення і особливості літнього віку *per se* (до прикладу: „Я дивився на рожеві п'яти, що весело визирали з чорних босоніжок – у жінок такому віці п'яти, як правило, потріскані, правда ж? У Марти вони були зовсім дитячі”²⁹). В контексті досліджень віку (і не лише) порівняння літніх персонажів із молодшими поколіннями вважається ейджистським. Зонтаг пише у своїй розгромній статті: „Краса, бізнес жінок цього суспільства, є простором їхнього поневолення. Санкціонується лише один еталон жіночої краси: статус *дівчини*”³⁰. Додамо, що закид Зонтаг залишається актуальним і нині: так, Сако і Оро-Пік'єрас зауважують на матеріалі сучасного стрімінгового серіалу фокус на „[...] побудові бажаного „я” через молодий вигляд, вибір способу життя та практики, підхід, який остаточно заперечує старіння”³¹.

Протагоністка *Старих людей* втім не намагається вертати час. Оптика Луки, молодого чоловіка, виявляє у коханій людині ознаки Самості, хоча і захоплюється виявами Іншості. Андрухович використовує графічний засіб для відтворення рефлексій Марти про свій вік, хворобу виділені жирним шрифтом, формуючи з ним ментальний діалог. Ці репліки метафізичного характеру і йдеться в них також про смерть. Розробляючи тему смерті, її естетики, досвіду після смерті в історії-вставці, присвяченій дідо і бабці Марти, письменниця застосовує гротеск як форму опору невідомому³².

Код старіння повісті оприявлений як у наративній багатоголосності, яку метафорично можна порівняти з „клаптиковою ковдрою”, так і у особливості композиції твору. Вона полягає у п'ятнадцяти історіях-вставках (на 80 сторінках тексту, сюжетною основою якого є зустріч Марти з Лукою і їхня подорож), які оповідає Марта. Ці додаткові епізоди, вплетені до основної сюжетної лінії, мають різний обсяг (від двох сторінок до одного абзацу), але об'єднані казковістю і/або містичністю. Марта пояснює важливість своїх оповідок незбагненністю всесвіту, альтерна-

²⁷ С. Андрухович, *Старі люди...*, *op. cit.*, с. 17, 21.

²⁸ *Ibidem*, с. 32-33.

²⁹ *Ibidem*, с. 22.

³⁰ S. Sontag, *The Double Standard of Aging*, „Saturday Review of the Society” 1972, September 23, p. 36.

³¹ K. Sako, M. Oró-Piqueras, *Successful ageing...*, *op. cit.*, p. 7.

³² С. Андрухович, *Старі люди...*, *op. cit.*, с. 56-58.

тивні варіанти розвитку якого обнадіюють її. У фіналі повісті більшість із історій-вставок поєднуються подібно до калейдоскопу у низку варіацій подальшого розвитку подій. Відтак, основна сюжетна лінія подорожі, фізичної і духовної, Марти і Луки завершується невідомістю подальшої долі молодшого партнера протагоністки. Додаткової таємничості додає умовний стан, коли оповідачка Фйона, чия ідентичність (дочка Марти) з'ясовується у фіналі оповіді, моделює різні пригоди, які могли би статися з Лукою через оповідки Марти. Останні виконують захисну функцію "виговорювання" для старшої героїні твору.

Почасти, побудована в епістолярній формі, повість *Старі люди* нагадує листування, в якому адресатом і Луки, і Марти є Фйона. Власне, і сама Фйона виконує функцію наратора наприкінці подорожі головних персонажів. Авторський прийом зміни фокалізації і множинності сценаріїв є композиційним компонентом коду старіння в повісті, який відзначається неперервністю поколінь і міжпоколіннєвою взаємодією.

Повість *Літо Мілени* вибудувана у неприхованому казковому модусі, неспішна оповідь якого зачаровує. Історія однієї родини, яка представлена декількома поколіннями, магічно-реалістична в українському дусі: так, ув'язнення і визволення жінки-птахи Ванди, народження Касандри, смерть старого мисливця Оби, народження і стрімкий ріст синів-близнюків Цецилії в Африці, пов'язують Україну з усім вільним світом.

Повість починається народженням Мілени і завершується її смертю. Разом із тим сюжетна подієвість не обмежується життям головної героїні, розширюючись вглиб до пращурів і вдалечінь до нащадків, формуючи тим самим неперервність людського буття. Фантастичність твору закована в назві, де літо, фактично вічне (від іменника вік, що тотожне ста рокам, відтак століттю) літо, іншими словами, життя проживає протагоністка. Лише після її смерті відбувається зміна пори року: „Молода смарагодова трава миттю вкрила свіжу могилку, а з кущів на неї поволі опадали пурпурові пелюстки, зірвані першим, ще несміливим подихом осіннього вітру”³³. Смерть у казковому світі *Літа Мілени* є магічним перетворенням: після зникнення (евфемізмом смерті стає припущення її розчинення поміж

³³ Ibidem. с. 112.

дерев) бабці Земислави згодом утворюється схил, „схожий на величезну королеву-стократку”³⁴.

У роді Мілени домінує матріархальне начало, хоча дідусь, батько, дядько, чоловік Мілени та їхні сини є органічною складовою сім'ї. Однією з яскравих сюжетних ліній є історія закоханої літньої пари, Цецилії і Наркіса: останній завжди чепуриться, чим кидає виклик стереотипам старості. Разом із Земиславою вони опікуються Касандрою, формуючи оптимістичну геронтогрупу в повісті. Згодом і Касандра набуває рис пізньої зрілості („сива матінка”), коли підростає Мілена, що втім не заважає їй „відчувати життя на смак і щохвилини отримувати від нього задоволення”³⁵, як того вчили її з дитинства Цецилія з Наркісом. Неприхованим задоволенням від життя персонажів обох повістей Андрухович деконструє колоніальну свідомість, в якій суб'єкт не повинен був тішитися життям, адже „Гріховність радощів чи насолоди у колоніальному дискурсі була майже абсолютною”³⁶. Подібно до баби й діда Луки з повісті *Старі люди*, Цецилія і Наркіс влаштовують весілля, яке втім зривається, оскільки старенька наречена втікає зі свята.

Історія кохання іншої літньої пари, бабці Земислави і набагато старшого за неї Леона, позначена такою фантастичною деталлю, як народження спільної дитини закоханих, Касандри, через багато років після смерті Леона, що було

[...] справжнім дивом. Деякі лихі і дурні сусіди почали, було, розпускати огидні плітки, але переважно люди розуміли, що це говоріння – просто звичайна брехня і нісенітниця, адже всі добре знали про силу Земиславиного кохання і про те, що, окрім Леона, вона не знала жодного чоловіка в своєму житті³⁷.

У повісті *Літо Мілени* представлені фізіологічні зображення старіння у чоловічій персонісфері. Леон – один із представників родини, який з одного боку є утіленням основи і стрижня роду (могутній, веселий, всесильний, досвідчений, неповторний), а з іншого боку, репрезентований

³⁴ Ibidem, с. 133.

³⁵ Ibidem, с. 89.

³⁶ В. Агеева, *Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму*, Київ 2004, с. 51.

³⁷ С. Андрухович, *Старі люди...*, op. cit., с. 88.

у пізній зрілості на відміну від бабці Земислави значно прозаїчніше: „волосся сивіло, випадали зуби, очі сльозилися, руки тремтіли, щоночі навідувалося безсоння, майже щодня – лікарі, Леон кашляв і кректав, і старів, старів, старів”³⁸. Перед смертю Леонове тіло було знесилене, знищене часом, з облісілою головою. Зауважимо, що тілесна репрезентація іншого чоловічого персонажу в глибокій старості не приховує ознаки фізичного занепаду, втім у поєднанні з духовним просвітленням або ознаками деменції: йдеться про отця Лавра з „беззубим ротом”³⁹, чий „старечий, струхлявілий вигляд говорив про невимовне тихе блаженство”⁴⁰. У розвідці про архетип мудрого старого зазначається:

У цілій низці творів сучасної української літератури спостерігаємо процес десакралізації постатей батька і матері й перенесення ознак „божественності” на діда чи бабу [...] взірцем для наслідування стають старші родичі (дід або баба). Ці постаті часто належать потойбіччю, втілюючи в такий спосіб вищий сенс людського буття⁴¹.

Ці спостереження є релевантними і при прочитанні повістей Андрухович.

На відміну від неестетичних маніфестацій старості чоловічої персонифікації у повісті *Літо Мілени* жіночі образи представлені у значно привабливішому світлі. Наприклад, дві 80-річні сестри-близнючки Матильда і Марселіна, яких завжди оточувала армія запальних поклонників. І близнючки, які влаштовують щомісячні вечірки, і їхнє оточення є вишуканим товариством, що безперечно кидає виклик усталеним таким стереотипам про представників третього віку, як кволість, недотепність, пасивність, деградація, а також постійне перебування у приміщеннях⁴²:

Це не були консервативні зашкарублі добродії, сухі і правильні, як лушпайки волоських горіхів. Радше навпаки – за спокоєм і стриманістю ховалися зазвичай шаленство, дивакуватість і навіть геніальність. Дотепності ж просто не було кінця і краю⁴³.

³⁸ Ibidem, с. 87.

³⁹ Ibidem, с. 99.

⁴⁰ Ibidem, с. 97.

⁴¹ O. Bashkyrova et al., *The Archetype...*, op. cit., p. 217.

⁴² B. Waxman, *From the Hearth...*, op. cit., p. 5, 10.

⁴³ Ibidem, с. 112.

Двохрічне перебування юної Мілени у товаристві старих готує її до власної старості, яку головна героїня проведе з гідністю і теплими спогадами: так, зберігши колекцію подарунків від близнючок і їхніх друзів, Мілена „в останнє десятиліття свого життя [...] любила розглядати ці шматочки минулого”⁴⁴.

Додамо, що код старіння формується і короткими фрагментами з другорядними персонажами повісті: так, про шанобливе ставлення до пізньої зрілості йдеться в епізоді про Бабусю У Плетеній Спідниці (sic!), колишню вчительку, яка не одразу пригадала вірну відповідь, на що присутні відреагували ввічливо, адже „хто ж сміятиметься зі старої людини, особливо, якщо й самі не знають правильної відповіді”⁴⁵. Авторська ремарка є потужним коментарем щодо сприйняття літнього віку в українській свідомості: зокрема в контексті християнства „Якщо визнавалися безсмертність душі, її божественна приналежність, репрезентувалося вічне життя, людина розглядалася як мікрокосм, пов’язаний з Всесвітом, то старість набувала онтологічної, буттєвої значимості як період найвищого розвитку мудрості та досвідченості”⁴⁶. Водночас письменниця відтворює і відверто моторошні образи третього віку в повісті: наприклад, пару непривабливих риб’ячих стариганів, „худих, сухих, обірваних”, які згодом виявляються викрадачами інших заручників літнього віку. Та навіть їхні подальші долі виписані авторкою із захопленням: після задоволення вимог викрадачів і звільнення полонених Риб’яча пара регулярно надсилала Мілені листівки і навіть передала подарунок.

Дослідження репрезентацій старшого віку в українській літературі допомагає подолати бар’єри Іншості, які ще досі формують ейджистський світогляд у сучасному суспільстві. Феміністичне гасло „приватне – це політичне”, що виступає як дієвий інструмент у боротьбі із дискримінацією віку, і теоретична модель Карні і Грей, яка включає альтернативи активному старінню і соціалізацію, допомагають інтерпретувати художні твори, в яких образи старості і старіння сильно залежать від історичного та культурного середовища, а вік функціонує як потужний маркер відмінностей і конститутивний елемент соціальних

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem, с. 116.

⁴⁶ О. Тополь, *Філософія похилого віку: екзистенційний та соціокультурний вимір*, Київ 2013, с. 143.

відносин. Застосована Стонсікайте феміністична методологія для інтерпретації робіт Еріки Йонг, дозволяє досліджувати альтернативні погляди на фемінність та сексуальність персонажів літнього віку і в короткій прозі Софії Андрухович. Незважаючи на поширення оптимістичного образу старості у літературі, існує небезпека, що таке уявлення може унормовувати ідеалізовану картину незалежного, сексуально активного та продуктивного літнього суб'єкта, відволікаючи увагу від соціально-культурно обумовленої дискримінації літнього віку. Протагоністка повісті *Старі люди*, літня Марта, активно працює зі своїми спогадами та ставиться до старості як до „загальнолюдського стану”, що потребує прийняття та внутрішньої гармонії. У згаданій повісті сексуальність головної героїні представлена як її свобода та впевненість у собі, а також як вияв її бажання та привабливості. Андрухович використовує відвертість у зображенні інтимного досвіду Марти у різновікових стосунках Луки і Марти як дихотомію, в якій немає загострення вікових відмінностей та інших різниць. У повісті присутні елементи стереотипності, що знецінюють досягнення та особливості літнього віку, а також порівняння Марти з молодшими поколіннями, це відображає сучасні ейджистські тенденції в суспільстві. Код старіння у *Старих людях* виявляється через багатоголосність наративу, композиційні особливості твору та міжпоколіннєву взаємодію, що допомагає побудувати складний та глибокий образ старості. Повість *Літо Мілени* побудована у казковому модусі, який охоплює історію однієї родини через кілька поколінь. Ця чарівна оповідь вдало поєднує події в житті головних персонажів із великими історичними та географічними змінами. У родині Мілени домінує матріархальне начало, історії закоханих літніх пар позитивно відображають глибокі емоції та оптимізм у старості. Портрети старості в повісті різняться для чоловіків і жінок, при цьому жіночі образи представлені у привабливішому світлі, а чоловічі персонажі можуть демонструвати фізичний занепад, але зберігають духовне багатство. Повісті збірки *Старі люди* Софії Андрухович демонструють поступове змінення ставлення до літніх персонажів із зневаги на захоплення. Розвиток нових форм самовираження та дискурсу старіння у літературі є важливим завданням для сучасного суспільства, сприяючи більш глибокому розумінню цього життєвого етапу. Отже, вивчення репрезентацій старості в літературі

відіграє значну роль у формуванні усвідомлення суспільства про важливість поваги до літніх людей і сприяє виникненню нових підходів до розуміння цього життєвого періоду.

Бібліографія

- Bashkyrova O., Gaidash A., Lutsiuk M., *The Archetype of the Wise Old Man in Modern Ukrainian Prose: A Diachronic Perspective*, "Slavia Centralis" 2021, Let. 14, št. 1, c. 210-223.
- Carney G.M., Gray M., *Unmasking the 'elderly mystique': Why it is time to make the personal political in ageing research*, "Journal of Aging Studies" 2015, 35, p. 123-134, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jaging.2015.08.007>.
- Czyżak A., *Na starość. Szkice o literaturze przełomu tysiącleci*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011.
- Gramshammer-Hohl D., *Aging Research and Slavic Studies (Introduction). Aging in Slavic Literatures: Essays in Literary Gerontology*, transcript Verlag, Bielefeld 2017, p. 9-15.
- Hepworth M., *Stories of Ageing*, Open University Press, Buckingham 2000.
- King J., *Discourses of Ageing in Fiction and Feminism: The Invisible Woman*, Palgrave Macmillan, New York 2013.
- Modrak M., *Obraz kobiecej starości w literaturze i sztuce*, Wydawnictwo Naukowe Silva Rerum, Poznań 2015.
- Rewakowicz M., *Ukraine's Quest for Identity: Embracing Cultural Hybridity in Literary Imagination, 1991-2011*, Lexington Books, Lanham 2018.
- Sako K., Oró-Piqueras M., *Successful ageing and the spectre of the fourth age in the Netflix TV series Grace and Frankie*, "Journal of Aging Studies" 2023, 65, p. 2-7. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2023.101113>.
- Sontag S., *The Double Standard of Aging*, "Saturday Review of the Society" 1972, p. 29-38.
- Stončikaitė I., *Age, Gender and Feminism: Addressing the Gap from Literary and Cultural Perspectives*, "Gender a výzkum / Gender and Research" 2021, 22 (1), p. 59-77, <http://dx.doi.org/10.13060/gav.2021.012>.
- Waxman B., *From the Hearth to the Open Road: a feminist study of aging in contemporary literature*, New York 1990.
- Агеева В., *Женское пространство. Феминистический дискурс украинского модернизма*, Идея-Пресс, Москва 2008.
- Андрухович С., *Старі люди*, Лілея-НВ, Івано-Франківськ 2008.
- Гайдаш А.В., *Дискурс старіння у драматургії США: проблемне поле, семантика, поетика: монографія*, Акцент ПП, Дніпро 2019.
- Тополь О.В., *Філософія похилого віку: екзистенційний та соціокультурний вимір*, Київ 2013.